

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ГРУША» У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу концепту «груша» в прозі для дітей М. Вінграновського. Простежено символічні значення концептуалізованого рослинного образу в українському етнокультурному просторі. Встановлено основні лексеми-вербалізатори концепту, з'ясовано його семантику, аксіологічну маркованість, розглянуто мовностилістичні засоби, через які актуалізується зміст концепту.

Ключові слова: концепт, вербалізатор, концептуальний смисл, груша, індивідуально-авторська картина світу, твори для дітей, М. Вінграновський.

Елена Гоменюк. ЛИНГВАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ГРУША» В ПРОЗЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ Н. ВИНГРАНОВСКОГО

Статья посвящена анализу концепта «груша» в прозе для детей Н. Винграновского. Прослежены символические значения концептуализированного растительного образа в украинском этнокультурном пространстве. Установлены основные лексемы-вербализаторы концепта, выяснена его семантика, аксиологическая маркированность, рассмотрены лингвостиллистические средства, через которые актуализируется содержание концепта.

Ключевые слова: концепт, вербализатор, концептуальный смысл, груша, индивидуально-авторская картина мира, произведения для детей, Н. Винграновский.

Olena Gomeniuk. THE LANGUAGE REALIZATION OF THE CONCEPT OF «PEAR» («HRUSHA») IN M. VINHRANOVSKIY'S PROSAIC WORKS FOR CHILDREN

This article deals with the concept of «pear» («hrusha») in M. Vinhranovskyi's prose for children. The symbolic meanings of plant conceptualized image of Ukrainian ethno-cultural space has been traced. The basic concept verbalizers has been found, it semantic and axiological colouring has been clarified, the tropical structures has been described, through which the concept's content is updated.

Keywords: concept, verbalizers, conceptual sense, pear, individual author's picture of the world, prose for children, M. Vinhranovskyi.

В останні десятиліття посилюється інтерес до таких напрямків мовознавства, як лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика та ін. Відповідно помітно активізувався лінгвоконцептуальний аналіз художнього тексту, де об'єктом дослідження виступають або конкретні концепти, або концептосфери. Поняття концепту як когнітивної універсалії представлено у працях Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Р. Джекендоффа, С. Аскольдова, А. Вежицької, Ю. Степанова, Т. Радзівської, З. Попової, Н. Слухай, О. Кубрякової, С. Жаботинської, І. Голубовської, В. Карасика, С. Нікітіної, В. Івашенко та ін. У сфері словесно-поетичної творчості концепт вивчали В. Маслова, В. Кононенко, Л. Синельникова, М. Скаб, Т. Вільчинська, О. Задорожна, О. Забуранна, С. Шуляк, К. Голобородько та ін.

Дотримуючись лінгвокогнітивного підходу до розуміння концепту, О. Кубрякова інтерпретує його як «уявлення про ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відбивають зміст її досвіду та знань, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у формі певних «квантів знання» [6, с. 90]. Автори енциклопедії «Українська мова» (2007 р.) звертають увагу на активізацію дослідницького інтересу до поняття концепту та визначають його як «ментальну сукупність, оперативну змістову одиницю інформаційної структури свідомості, картину світу в цілому», що формується у свідомості людини разом з об'єктами у процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності, має втілення в мові й віддзеркалює національно-культурні уявлення про світ людини, групи людей, етносу загалом [10, с. 285].

Узагальнення знань про феномен концепту, накопичених сучасною наукою, дозволило осмислити основні підходи до його вивчення, відмежувати від суміжних понять, встановити

структуру та запропонувати найбільш прийнятне для нашого дослідження визначення. Під концептом розуміємо мовно-ментальний феномен, який об'єднує етнокультурні смисли, що виражаються в народній творчості та художній літературі. Такий концепт зазвичай полісемантичний й оцінно маркований. Він є засобом моделювання етнічної та індивідуально-авторської картини світу, тому є всі підстави для називання його етнокультурним, міфопоетичним концептом.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості об'єктивації концепту «груша» у творах для дітей М. Вінграновського. Дослідження концептуалізованих рослинних образів у художніх текстах дає змогу не лише простежити особливості їхньої лінгвалізації, а й заглибитись у внутрішній світ письменника, визначити особливості його індивідуально-авторської картини світу, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Природа у творах М. Вінграновського є олюдненою, наскрізь психологізованою, вона наділена всіма тими відчуттями й емоційними станами, що й людина. Про психологізм прози М. Вінграновського М. Ільницький сказав так: «Це не просто вигадливі метафори, це конкретне переживання, розгорнуте в пластичний образ і перенесене на ліс, поле, степ...» [5, с. 442]. Концепт «груша» у прозових творах для дітей М. Вінграновського належить до ядерних, характеризується в них полісемантичною природою, а його ім'я представлене в численних контекстах.

Гілля, кору та плоди груші здавна використовували в магії, щоб передати людям силу для продовження роду. Наприклад, для того щоб завагітніти, безплідна жінка повинна була з'їсти грушку, яка найдовше провисіла на дереві, а щоб новонароджена дитина була здорова, то воду після її купелі виливали під грушу [8, с. 266-268]. Із грушею у народній творчості пов'язують «і нещасливе кохання, і нещасливе подружнє життя;... у сні груші бачити, за народною прикметою, не на добро; «грушка-минушка» кажуть, щоб підкреслити, що приємне швидко минається» [4, с. 159]. У світовій культурі дерево «означає надію та здоров'я» [7, с. 65], у слов'ян є також «ознакою чистоти і святості й одночасно асоціюється з нечистою силою» [8, с. 566].

У народній традиції груша вважається символом «молодої жінки та її печальної долі» [1, с. 739]; в українських піснях – «покровителькою дівочтва; виходячи заміж дівчина прощається з нею, як із подругою» [8, с. 267].

Основним вербалізатором відповідного концепту в прозових творах М. Вінграновського виступає флоролексема *груша*: *Шерхла вода у відрі на криниці, на груші трусився листок* [2, с. 73]. У СУМі зафіксовано три ЛСВ цього слова: «1. Садове і лісове фруктове дерево з темно-зеленим цупким листям та плодами, що перев. мають форму заокругленого конуса. 2. Плід цього дерева. 3. Предмет, що має форму плода цього дерева» [9, с. 183]. Загалом саме перші два значення реалізуються у прозі М. Вінграновського: *... люди за столом під грушею, побачивши генерала, якось принишкли* [2, с. 244] або *Гугенот царствено зліз з коня, цюкнув дерев'яною ногою об подвір'я, пошпурив нею упалу грушку...* [2, с. 245]. Вважають, що слово *груша* в українській мові походить від праслов'янського *grušiti* «дробити, товкти» [3, с. 607]. Натомість цю лексему письменник використовує також як власну назву села, розташованого на березі Бугу: *Подивимося, що там. З Кривого на Грушку і – додому* [Вінграновський, с. 175].

Крім того, до номенів концепту «груша» зараховуємо назви на позначення окремих сортів та плодів цього дерева, через які також реалізуються певні концептуальні смисли: *груша-дичка* (*Біля могили росла однеєнка груша-дичка, і Миколка помітив на ній з десятків торішніх покоцюрблених грушеняток* [2, с. 163]) («та, що виросла сама»); *груша-ладанка* (*Груші-ладанки пахнуть трохи медом, і хвостики у них довгі і прямі* [2, с. 166]) («та, чії плоди пахнуть медом»); *гнилиця* (*Позаторішні гнилиці повизбирували під листом у нашому садку* [2, с. 315]) («та, плоди якої зберігаються довго»); *глива* (*А це ось – глива, її груші трохи глевкі, а хвостики в них короткі і закарлючені* [2, с. 166]) («та, плоди якої є гливкими»); *дуля* (*А це – дуля. У неї найбільші і найсмачніші груші. З'їси одну таку грушу – вже наївся на цілий день і води не хочеш до самого вечора* [2, с. 166]) («та, що має дуже ситні груші»); *груша-картоплянка* (*За грушею-дулею – маленька груша-картоплянка. Вона ще спить і проснеться нескоро, бо вона допіває пізно, перед снігом, коли вже ніяких грушок нема, а вона є* [2, с. 166]) («та, що допіває дуже пізно»); *сагачка* (*Сагачки пристигають тоді, коли бджоли вже понаїдалися цвіту і троянди*

опали, отоді саме вони [грушки] досягають [2, с. 166]) («та, плоди якої досягають у другій половині літа»). Як бачимо, автор використовує багато епітетів, через які увиразнює уявлення про плоди цього дерева. Так, на грушці-дичці ростуть *покоцюрблені грушенята*, у груш-ладанок *хвостики довгі і прямі*, а в глив – *короткі й закарлючені*, в дуль – *найбільші і найсмачніші груші*.

Поодинокими прикладами засвідчені деякі індивідуально-авторські найменування груші, наприклад, *бабин знак: І раптом все засвітилося білим, білішим за сніг і Сон, білішим від павутини і синього молока: зацвів бабин знак* [2, с. 309] або власна назва дерева – *Сива: Вона [груша] так і звалася – Сива, її посадив ще татів дід – козак, і росла вона дуже давно, і родила уже через рік, а то й через два – коли схоче* [2, с. 166]. У наведених контекстах реалізуються смислові компоненти, в яких об'єктивується сакральна природа концептуалізованого образу: «та, що символізує білий колір», «яка має багато років, асоціюється з родом, родиною, виступає медіатором між поколіннями».

Частина концептуальних смислів у семантичній структурі концепту «груша» у творах М. Вінграновського збігається із загальнономовними, наприклад: «та, що є локусом для птахів» (*На ній [груші] була тьма-тьмуца гнізд, часом більше гнізд, ніж самих груш, і коли влітку з тих гнізд птиці подавали свій голос, то до неї хоч не підходь* [Вінграновський, с. 166]); «об'єктом, що приваблює людей» (*Ми сиділи навколо груші посеред нової хати* [2, с. 244] або *Побравшись за руки навколо груші, ми стояли і співали «Цвіте терен...»* [2, с. 246]). Проте М. Вінграновський розширює інтенціональне поле аналізованого концепту. Це демонструють такі смисли, як: «та, що є улюбленим пристанищем для звірів» (*Лисиця жила в старому деснянському березі під старою дикою грушкою, і кращого місця для неї не було...* [2, с. 177]); «людей, зокрема військових» (*Один раз, правда, тієї зими ночував біля неї під грушкою танками німець, але на верх не вилазив – було холодно, сніг, вітер* [2, с. 170]); «міфічних істот» (*– Фук! – сказав Сон. – Ця груша нашого сонного діда і прадіда. Чули? – звернувся сон до своїх дітей Соненят. – У цій груші спали наш сонний дід і прадід, у ній вони проспали все своє життя і нам, і нашим правнукам заповідали його проспати* [2, с. 305]); «нечистої сили» (*Сама відьмина хата стояла над яром у грушах та у квітах, і що було у відьми – то це скриня* [2, с. 303]).

Як уже зазначалося, у народних віруваннях груша нерідко асоціюється з нечистою силою. Це знайшло своє відображення в оповіданні М. Вінграновського «Скриня». Тут досліджуваний концепт об'єктивує такі смисли: «та, що виступає символічним знаком відьми» (*– Бачиш цю грушу на снігу у вікні? – Бачу. – Так-от: як тільки вона розцвіте, ти побачиш, як тільки вона зацвіте на снігу – ото й буде тобі мій знак* [2, с. 304]); «наділена надприродними властивостями» (*– Сядь в очереті Лукашенка біля груші до води опівночі та й узнаєш, що то за сон холодний та білий і що то за гості до мене приходять уночі-опівночі* [2, с. 304]); «символізує щось незрозуміле, незвідане» (*Біля груш було чомусь холодніше. Біля них якось завжди не так, як біля інших дерев* [2, с. 166]). У розглянутих текстах їх супроводжують дещо знижені конотації, що викликають відчуття страху, занепокоєння і таке ін.

Груші ростуть практично на кожному подвір'ї українців, які доглядають за ними, люблять ласувати смачними та поживними грушками, а їхній вигляд часто викликає у них різні емоції. Уявлення про це реалізується в таких семантичних компонентах: «та, є атрибутом чи не кожного українського обійстя» (... *[Сашко] пішов подвір'ям до груші...* [2, с. 74]); «за якою доглядають» (*на груші на сучку висів садовий ніж – тато забув його, коли восени підрізав пагілля* [2, с. 74]); «плоди якої споживають» (*Миколка позривав грушки в кишеню, одну з'їв сам... грушевий дух ще трохи жеврів у ній, одну кинув Собаці* [2, с. 163]); «та, що викликає сильні емоції» (*Микола Іванович обійняв грушу і заплакав* [2, с. 246]).

Багато концептуальних смислів у структурі концепту «груша» у творах для дітей експлікується в контекстах, де М. Вінграновський передає психологічний настрій дитини, як-от: «та, що навіває спогади» (*Отам-о за грушею ми з мамою білу глину брали на малаї* [2, с. 316]); «на яку люблять вилазити діти» (*І на самій могилі був, і на грушку вилазив оце недавно, як по мишачі купи приходив з Собакою* [2, с. 170]); «яку бачать у сні» (*Його [Сашка] обіймав теплий сон: пливли білі айсберги в океані повз хату під голою грушею далеко* [2, с. 91]). Зауважимо, що в етнотрадиції побачити в сні грушу – не на добро, проте в авторській картині

світу образ цього дерева з'являється в «доброму сні» дитини. Останній із концептуальних смислів передає саме світобачення М. Вінграновського.

Семантику концепту «груша» в аналізованих творах помітно увиразнюють численні мовно-стилістичні засоби, найбільш поширеними серед яких є епітети. М. Вінграновський звертає увагу на давній вік дерева, що підтверджують художні означення *стара* і *сива*: *Миколка зупинився біля старої сивої груші* [2, с. 166], тобто «та, що має багато років».

Амбівалентну природу досліджуваного концепту засвідчують епітети, порівняння, інші мовно-виражальні засоби, наприклад: *гола, колюча, як мороз*, з одного боку, і *солodka, смачна* – з іншого (*Груша була колюча, як мороз, і лізти на неї – не мед* [2, с. 163] (вербалізатор концепту виступає в позиції суб'єкта зіставлення) і *Ні в кого на нашому кутку немає такої груші-дулі солодкої...* [2, с. 331]).

Змальовуючи грушу, письменник нерідко гіперболізує її зовнішній вигляд, зокрема висоту. Це демонструє смисл «та, що є дуже високою»: *Сива груша височіла так високо, що й літаки обминали її, щоб не зачепити та не впасти* [2, с. 166].

Подібно до інших концептуалізованих образів, груша персоніфікується письменником, на що вказують метафори, наприклад: *співає сама* (*Сива груша співає сама, аж страшно!* [2, с. 166]); *яка ніколи не курила* (*І навіть груша, яка ніколи не курила, і краплини дощу, всі пахли тютюном...* [2, с. 166]); *терпляче стримували себе* (*Груші-сагачки терпляче стримували себе, щоб не зацвісти...* [2, с. 166]). Як у людини, в груші є обличчя (*У груш обличчя тверді, і цвітуть вони біло і твердо – зацвіли, уродили, опали, і досить* [2, с. 166]).

Отже, концепт «груша» в індивідуально-авторській картині світу М. Вінграновського є когнітивно багатограним. Він характеризується розгалуженою системою вербалізаторів, що об'єктивують багато семантичних компонентів. У структурі досліджуваної одиниці реалізуються аксіологічно різні концептуальні смисли, що засвідчують її амбівалентність. Так, з одного боку, груша асоціюється з нечистою силою, а з іншого, причому значно частіше, – викликає позитивні емоції. Перспективу подібних досліджень вбачаємо в аналізі інших етнокультурних концептів, що об'єктивуються в художній літературі та впливають на формування мовної картини світу реципієнтів, передусім дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багнюк А. Символи українства / А. Багнюк. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф». – 2009. – 832 с.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3-х т. / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т. 3: Повісті й оповідання. – 350 с.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Ільницький М. М. На перехрестях віку: у 3 кн. / М. М. Ільницький. – Кн. 1. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 840 с.
6. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 248 с.
7. Купер Дж. Энциклопедия символов / Дж. Купер. – М.: Золотой век, 1995. – 401 с.
8. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / [Н. И. Толстой (отв. ред.)]. – М.: Международные отношения, 1995. – Т. 1. – 584 с.
9. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 552 с.
10. Українська мова: енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид., зі змін. і доп.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. А. Бажана», 2007. – 856 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2014 р.